

Cséby Géza

Cogito úr intelmei

Adalékok Zbigniew Herbert munkásságához

*Kezünket kinyújtva
állunk a határon
s a levegőből roppant zsinórt
fonunk nektek testvérek*

*az elfülő kiáltás
s a görcsberándult öklök
haranggá jajdulnak s a szív
nem verhet riadót*

*a véres kövek kérnek
haldokló vizek kérnek
s mi állunk a határon
csak állunk a határon*

*állunk a józan ész
jól-fontolt határán
innen nézzük a tűzvészt
halálba bámulunk*

*Zbigniew Herbert: A magyarokhoz
Fordította: Gömöri György*

Nem kétséges, hogy hogy Herbert egyik számunkra is roppant fontos verse éppen *A magyarokhoz* (Węgiom) címzett, 1956-ban írt költemény. A lengyel nyelvű opuszt elsőként az Angliában élő Gömöri György fordította magyarra és közölte le az akkor már londoni székhelyű Irodalmi Újság 1959. 10. számában. Később – többek közt - Nagy László, Csordás Gábor, Tózsér István, Weöres Sándor, Kerényi Grácia, Zsille Gábor és Körner Gábor és Cséby Géza is magyarították verseit. A mű a lengyelek magyarokkal szembeni szimpátiájáról, az 1956-os áldozatvállalásáról szól s arról a tehetetlenségről is, miszerint hiába az együttérzés, nem ismétélhető meg az a fegyveres segítség (bár a lengyelek jelentős része támogatta) amit a lengyelek 1848/49-ben a magyaroknak nyújtottak. Annak ellenére, hogy 1979-ben egyetlen magyarországi látogatása alkalmából, állítólagos dokumentumcsempészés miatt letartóztatták és több órás kihallgatás után bocsátották csak szabadon (Gömöri úgy tudja, hogy az Európa Kiadó és személyesen Aczél György közbenjárására), Herbert magyarbarátsága mindvégig megmaradt.

Zbigniew Herbertet a világirodalom jelesei között tartjuk számon, még akkor is, ha – véleményem szerint - a nagyon is megérdemelt irodalmi Nobel-díjat sohasem kapta meg. S ha feltesszük a kérdést, hogy elsősorban költő volt-e avagy esszéíró? – Pályi András megfogalmazásával kell egyetértenünk: „*Már maga a szó is blaszfémikus, hisz a XX. századi lengyel líra óriásáról van szó, akinek elfogadottsága és ismertsége, még nemzedékének legkiválóbbjaihoz mérve is, akik közt két Nobel-díjas is található (Miłosz, Szymborska), nem mindennapi.*” Könyveit harmincnegyeven nyelvre fordították le. Rövid esszém elsősorban Herbert lírai munkásságának egy szeletét veszi górcső alá.

Zbigniew Bolesław Ryszard Herbert 1924. október 29-én született Ilyvón (Lwów, Lemberg). Nagyanyja örmény származású volt, akiről bensőséges verssel emlékezik meg, aki titkokat mesélt és hallgatott el fontos dolgokat a fiatal Herbert elől, megadva unokájának a későbbi felfedezések döbbenetes valóságát (*Babcia*).

*legeslegszentebb nagyanyám
hosszú szűk szoknyájának
megszámlálhatatlan
mennyeségű apró
gombja
akár az orchideák
akár a szigettenger
akár a csillagcsapat*

*a térdén ülök s ő
péntektől vasárnapig
a mindenségről
mesél
nekem*

*hallgatom
s mindent tudok –
-amiről mesélt
csupán származását nem árulja el
nagyamám Balaban Mária
Mária a Tapasztalt*

*semmit nem mond
az örményországi
mészárlásokról
a törökországi
vérfürdőkről
a csalódásokról akar még
pár évig megmenteni
(...)*

Zbigniew Herbert: Nagymama (részlet)

Fordította: Cséby Géza

A fiatal Zbigniew Herbert

Édesapja bankigazgatóként dolgozott, a Lengyelország egységéért és függetlenségért megalakult Lengyel Légió tagja volt. Részt vett Ilyvó védelmében. Alakját Herbert *Apám* (Mój ojciec) című versében idézi fel. Zbigniew Herbert középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, amikor a németek elfoglalták a várost stúdiumait földalatti, titkos középiskolában folytatta, ahol 1943-ban szerzett érettségi bizonyítványt. Ezt követően az ilyvói János Kázmér konspiratív egyetem lengyel szakos hallgatója lett, ahol a Vörös Hadsereg előrenyomulása miatt megszakította tanulmányait és Krakkóba költözött. Itt először a Jagelló Egyetemen és a Képzőművészeti Akadémián, majd a toruni egyetemen tanult, ahol jogi diplomát szerzett. 1952-től öt éven át Varsóban lakott. A háború alatt a Honi Hadsereg (AK) tagja volt.

Először színházi, zenei kritikákat írt, majd *Költészet laikusoknak* címmel jelentek meg írásai. A hivatalosan létező de az irodalmi és társadalmi élet margójára szorult katolikus jellegű folyóiratokban (pl. Tygodnik Powszechny) álnévvel jelentette meg írásait (Bolesław Hertyński, Stefan Martha). Ezek a publikálási lehetőségek akkor szűntek meg, amikor e lapok nem voltak hajlandók Sztálin halálakor központilag megfogalmazott nekrológot közölni a diktátorról.

Első verseskötete a Czytelnik Kiadónál látott napvilágot 1956-ban *A fény húrja* (Struna świątła) címmel. 1958-tól hosszabb ideig nyugaton tartózkodott, de úgy tűnt soha nem gondolt a végleges emigrációra. Ennek az utazásnak gyümölcse lett a *Barbár a kertben* (Barbarzyńca w ogrodzie) című prózai alkotása. 1965-ben Bécsben Lenau-díjat kapott. Az 1960-as évek második felétől szinte folyamatosan külföldön élt, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Berlinben, majd 1968 nyarán az USA következett, ahol a Los

Ageles-i egyetem vendégprofesszoraként dolgozott. Ekkor kezdték lefordítani verseit angolra, az angolszáz nyelvterület egyik legkedveltebb költője lett. 1973-ban lett Herder-díjas, 1978-ban Petrarca-díjas. Rendszeresen visszajárt szülőhazájába, majd ismét külföldi utak következtek. 1989-ben magas lengyel állami kitüntetésben részesült, 1991-ben megkapta Jeruzsálem Irodalmi-díjat. Erre az alkalomra rövid időre Izraelbe utazott és még ugyanezen évben vissza is tért Varsóba. Mindvégig antikommunista publicisztikája, politikai tevékenysége az emberi szabadság lényegét és szükségességét tartotta szem előtt. Utolsó éveit betegségének súlyosbodása jellemezte, de betegágyában is intenzíven dolgozott. Halála előtt pár hónappal jelent meg *A vihar epilógusa* (Epilog burzy) című verseskötete. 1998. július 28-án hunyt el Varsóban. Postumus a legmagasabb lengyel elismerésben, a Fehér Sas Érdemrend kitüntetésben részesült. Munkásságát összesen huszonnégy bel-és külföldi díjjal jutalmazták.

Herbert a modern lengyel költészet leggyakrabban fordított alakja, akinek poétikája válasz az európai szellemi kulturális örökség XX. sz. második felében észlelt hanyatlására. Verseiben különleges érzékletességgel reagál a század morális konfliktusaira, az etikai és egzisztenciális problémák emelkedettségét iróniával és humorral ellensúlyozza. Költészetére gyakran jellemzőek mitológiai történetek, az ókori hősök, művészeti alkotások – de ők mégsem halott szereplői műveinek. Megpróbálta elutasítani az ősi kultúrákra ráakódott rétegeket, hogy szemtől szembe találhassa magát az antik hősökkel. Nála a múlt nem befejezett és távoli. Az életre keltett héroszok megpróbálják elősegíteni a múlt és a ma megértését. Nála a múlt a jelen mértéke. Herbert munkáinak etikai alapja az a meggyőződés, hogy egy adott eset jogossága és annak védelmében megtett lépések nem függenek a győzelem esélyétől. Szerinte a történelem nem az egyetlen megfigyelési forma, amelyben meglátható a gonosz.

Herbert hatalmas munkásságából a Cogito úr ciklusra szeretnék röviden kitérni. Cogito úr Herbert által létrehozott személy, eredetét a latin cogito azaz gondolkodom igére kell visszavezetni s ez meghatározza a kitalált személy önmeghatározását is (Cogito ergo sum). Első ízben a varsói Czytelnik kiadó adta ki *Cogito úr* (Pan Cogito) című verseskötetet 1974-ben, bár már 1965/66-os bécsi tartózkodása idején megjelent költészetében a jelzett személy, de az alak erőteljes megformálására mégiscsak Herbert amerikai tartózkodása idején került sor 1970/71-ben. Herbert jegyzeteiben le is írta jellemezte kitalált alakját, miszerint „őkegyelmessége kritikus évszázadunkban és kritikus jelenünkben harcolni kíván a kétségbeeséssel”. Majd később még hozzátette: „A Cogito úr – költői ciklus, a tudatosság kalandja az egyszerű észleléstől, gondolatokól egészen a hallucinációig, misztikus eksztázisig”. Cogito úr arca a szerző lírai arca a valóság kommentálásához és elemzéséhez. Ezzel a kritikus megállapítással maga Herbert sem vitatkozott ugyanakkor Cogito úr személyét olyan módszernek tartotta, amely képes az elkülönülésre az objektivitásra megmutatva mi a szégyenletes, egyéni vagy szubjektív. Cogito úr tárgyilagosan néz a világra, gyakran a múlt felé fordul (*Caligula*), miközben a szerző hozzáállása a létrehozott karakterhez tele van távolságtartással és iróniával.

Caligula beszél:

*Rómának egyetlen
polgárát szerettem
Incitátust - a lovamat*

*mikor belépett a szenátusba
bőrének makulátlan tógája
mocsoktalanul fénylett a purpurral hímzett ruhájú
gyáva gyilkosok között*

*Incitatus maga volt az erény
sohasem beszélt
született sztoikus volt
azt hiszem az istállóban éjszakánként filozófusokat tanulmányozott*

*annyira szerettem hogy egy nap úgy döntöttem keresztre feszítem
de testének fenséges anatómiája ezt lehetetlenné tette
(...)*

*úgy határoztam kinevezem istenné
de február calendaeja előtt kilenc nappal
Cherea Cornelius Sabinus és még néhány ostoba
megakadályozott isteni szándékomban
(...)*

*Zbigniew Herbert: Caligula (részlet)
Fordította: Tőzsér Árpád*

A költő olyan hőst hoz létre, akinek jelleme jórészt azonos a szerzőével. Intelligens, művelt ugyanakkor képtelen megbékélni az őt körülvevő világgal és az országban meglévő helyzettel. Bár morálisan megtörhetetlen a gerince, hisz értékeiben, ugyanakkor harcol bizonytalanság a kétséggel szemben és éppen ez bizonyítja heroizmusát. A vers témájától függően Cogito úr különféle szerepeket tölt be. Van, amikor első személyben, másutt harmadik személyben jelenik meg. Többek között ő a generáció bölcse (*Cogito úr intelmei – más fordítás szerint Cogito úr küldetése – Przesłanie Pana Cogito*):

*(...)
légy bátor mikor az ész feladja légy bátor
a végelszámolásnál csak ez számít*

*a te gyöngye Haragod legyen olyan mint a tenger
ha hallod a megalázottak megkorbácsoltak hangját*

(...)

*és ne bocsáss meg soha ha nincs jogod
megbocsátani azok nevében akiket hajnalban elárultak*

*óvakodj mindazonáltal a szükségtelen büszkeségtől
fürkészve a tükörben bohóc-arcodat
ismételd: kiválasztott lettem – vaj nem voltak nálam jobbak*

*Zbigniew Herbert: Cogito úr intelmei (részletek)
Fordította: Cséby Géza*

Másutt ő az etikus (*Pan Cogito rozmyśla o cierpieniu*).

(...)

*nem hadonászunk mankóval
mások feje fölött
nem kopogtatunk fehér bottal
a jóllakottak ablakán*

*kesorűfű-kivonatot iszunk
de nem hajtjuk fel fenékig
előrelátóan hagyunk
pár kortyot holnapra
(...)*

*Zbigniew Herbert: Cogito úr szenvedésről elmélkedik (részlet)
Fordította: Körner Gábor*

A Cogito versek Herbert életművének csúcsán születtek, mindenképpen a legsikeresebb versei közé tartoznak. Sajnos ezek megjelenésekor a magyar közönség e műveket nem olvashatta magyar fordításban. Ennek persze megvolt az oka. Legjobb esetben is a három T közül a túrt kategóriába sorolták, hiába, vagy éppen annak ellenére, hogy a nyugat egyik legolvasottabb kelet-európai szerzője volt. Első magyar nyelven megjelent kötete *Az angyal kihallgatása* (1979), több magyar műfordító munkája nyomán, majd *Az izlés hatalma* (1998), melynek fordítása Gömöri Györgynek köszönhető. Ezt követően Körner Gábor válogatásában és részbeni fordításában jelent meg *Fortinbras gyászéneke* (válogatott versek, 2009), majd a *Barbár a kertben és más elbeszélések* (2010).

Zbigniew Herbert idősebb korában

Zbigniew Herbert alakját és műveit kötelességünk megismerni és megőrizni. Ehhez kívánt hozzájárulni, az érdeklődés felkeltése gondolatával, e rövid kis esszé.

Felhasznált irodalom:

Zbigniew Herbert: Az ízlés hatalma. Fordította: Gömöri György. Orpheusz, Budapest 1998.

Gömöri György: Zbigniew Herbert a magyarokról. Forrás, 2009/4. 64-66

Az égbolt hajfonatai. XX. századi lengyel költők. Fordította: Cséby Géza, Budapest, 2003

Cséby Géza: A csend visszhangjai. Lengyel költők a XX. és XXI. század fordulóján. Keszthely, 2010.

Zbigniew Herbert: Fortinbras gyászéneke. Válogatott versek. Fordították: Csordás Gábor, Gimes Romána, Körner Gábor, Nagy László, Tózsér Árpád. Kalligram, Pozsony, 2009.

Zbigniew Herbert: Barbár a kertben és más esszék. Fordították: Gimes Romána, Keresztes Gáspár, Pályi András, Pályi Sándor Márk. Kalligram, Pozsony, 2010.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Zbigniew_Herbert